

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ

Ірина ВОЛОШАНСЬКА

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНИХ СТОСУНКІВ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ

У статті проаналізовано та обґрунтовано зміст і сутність суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин між педагогом та вихованцем у процесі їх взаємодії. Визначено чинники, умови та шляхи встановлення цих стосунків у виховному процесі, доведено необхідність гуманізації та гуманітаризації освіти і виховання в сучасних умовах.

Причиною актуалізації проблеми суб'єкт-суб'єктних стосунків у сучасних умовах в процесі виховання, обґрунтування й аналізу можливостей і шляхів реалізації завдань становлення особистості дитини як суб'єкта виховання є насамперед процеси демонополізації системи ціннісних орієнтацій як основи демократизації та гуманізації суспільних відносин загалом та виховання зокрема. Така зміна суспільних взаємин не може відбуватися безболісно. Перехід до цивілізованої, загальнолюдської системи цінностей є складним і тривалим, тут закономірно відчутний значний супротив з боку прихильників старої авторитарної системи виховання. Однак процеси, що відбуваються в українському соціумі, свідчать про готовність більшої частини громадянства до радикальної перебудови. Розуміючи, що лише таким шляхом зможе відбутися процес побудови нового суспільства, вчені шукають шляхи практичної реалізації демократичних і гуманних цінностей.

З огляду на це проблема суб'єкт-суб'єктних стосунків вимагає переосмислення і визначення шляхів та способів для реалізації її завдань у нинішніх умовах. Сучасні дослідження дозволяють стверджувати, що проблема партнерських взаємовідносин у виховному процесі стала предметом міждисциплінарних пошуків вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них треба назвати Ш. Амонашвілі, А. Бойко, І. Беха, О. Вишневецького, О. Дубасенюк, О. Сухомлинську та ін.

Метою статті є аналіз та обґрунтування змісту і сутності суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин між педагогом та вихованцем у процесі їх взаємодії.

Наголошуючи на необхідності визнання дитини як суб'єкта виховного процесу, ми передусім враховуємо те, що сучасні суспільні обставини, зокрема прагнення України побудувати цивілізоване демократичне суспільство, вимагають кардинального переосмислення загальної концепції виховання і побудови її на ґрунті демократії, партнерства та гуманності. Стати повноцінним членом такого суспільства зможе людина, якій будуть властиві ініціативність, активність, свобода, здатність змінювати оточуючий світ і нести за це відповідальність, творити навколишній світ і змінювати себе. Лише такі риси можуть бути ознакою суб'єкта, тому перед освітою стоїть завдання створення оптимальних умов для підтримання атмосфери суб'єкт-суб'єктних стосунків на усіх рівнях життєдіяльності особистості в рамках усіх виховних інституцій.

Для людини, що сформувалась у радянському суспільстві і “звикла до гіпертрофованого колективізму й обмеженості, а то й повного нівелювання особистісного начала, до опіки й протекторату “можновладців”, догматизму, фальші й нетерпимості до інакомислення” [3, 21], перебудувати свою свідомість надто важко. У цьому випадку необхідна тривала робота над собою і саме суб'єктність є тим виходом із ситуації, яка дасть змогу людині по-іншому оцінити навчальний світ.

Якщо говорити про систему цінностей, на якій можлива побудова суб'єкт-суб'єктних стосунків і становлення дитини як суб'єкта виховання, то треба відзначити, що підґрунтям для цього можуть бути принципи плюралізму, альтернативності, гуманності, демократизму,

діяльнісної опосередкованості процесу формування особистості тощо. Саме вони дадуть можливість для розвитку особистості, котра є суб'єктом власної життєдіяльності, творцем власної долі та активним учасником творення соціуму, до якого вона належить. Отже, відповідна система цінностей є однією із детермінант суб'єктності особистості у виховному процесі.

Психологічні та педагогічні дослідження доводять, що комплекс принципів для реалізації суб'єкт-суб'єктних стосунків у процесі виховання є широким. Науковці називають різні принципи, які, проте, не суперечать одні одним. Т. Музичук відзначає, що головними показниками неформально емоційних стосунків можуть бути принципи довіри, взаємної поваги, культури, ввічливості, взаємної підтримки, емпатії, рівності, комфортності [3, 43].

Проблема суб'єкт-суб'єктних стосунків презентована у педагогічних, психологічних, філософських дослідженнях, але характер її презентації широкий і різноаспектний, оскільки й проблема є складною та й різні її спектри неоднаково висвітлені у науковій літературі. Комплекс реалізації суб'єкт-суб'єктних стосунків у процесі виховання визначений у педагогіці дефініцією “педагогіка співробітництва”.

Л. Рубінштейн вказував на те, що дитина лише тоді оволодіває суспільним досвідом, коли її позиція є активною, суб'єктною, і навіть тоді, коли дитина не відкриває чогось нового для людства, а відкриває для себе, то вона повинна, принаймні, щось “перевідкрити” для того, щоб це засвоїти. К. Ушинський також активно обстоював ідею самостійності та самоактивності особистості, вважаючи її визначальною в особистісному становленні дитини: “Все, що може дитина зробити сама — повинна зробити сама, і вона звикне знаходити в цьому велике задоволення, а головне — виховає в собі не фальшиве, а справжнє почуття незалежності, що ґрунтується на особистій праці, спирається на впевненість у своїх силах” [4, 317].

Людина обирає для себе позицію суб'єкта за умови, якщо вона активно і самостійно бере участь у процесах навчання, розвитку та виховання, якщо їй властива самостійність у мисленні, сприйманні, розумінні оточуючого світу та бажання його змінювати. Найважливішим у процесі становлення особистості є те, що здобуто самостійною працею, напруженням душевних сил у процесі формування переконань. Важливо також і те, що позиція суб'єкта імпонує людині у будь-якому віці, особливо у дитячому. Всі вікові кризи свідчать про прагнення до суб'єктної діяльності і саме вона піднімає людину на вищий щабель розвитку.

Виховання — це соціально-зумовлене створення духовних, організаційних, матеріальних умов для розвитку людини як особистості, формування в неї моделі поведінки, яка би відповідала виховним завданням суспільства й адекватно співвідносилася із загальнолюдськими цінностями. Виховання дітей та молоді не є простим пристосуванням до навколишнього світу, а визнання особистістю певної системи цінностей і прийняття її як власних переконань у процесі вирішення складних морально-етичних проблем.

Кожне суспільство на тому чи іншому етапі свого розвитку старається вносити корективи у виховні завдання, які реалізуються через систему освіти. Від морального здоров'я держави залежить ефективність і адекватність процесу виховання, що реалізується через виховні інституції, які функціонують у державі. Вибір тієї чи іншої стратегії виховання, відповідно буде впливати на суспільний розвиток. Науковці різних галузей (філософії, психології, соціології, педагогіки та ін.) обстоюють думку про важливість правильно організованого процесу виховання для усього суспільного організму. “Виховання в освітньому процесі зараз набуває особливо важливого значення, бо воно у першу чергу працює на майбутнє країни, воно є найважливішим засобом збереження національної тотожності й самобутності. Завдання сьогодення — змінити національно світоглядну місію школи знання і наукової поінформованості до школи культури і духовності”, — відзначають Л. Подоляк та О. Главник [2, 4].

Вирішити такі проблеми зможе лише гуманізована та гуманітаризована освіта і виховання. Гуманізація освітнього процесу передбачає значні зміни в організації виховного процесу і “забезпечення умов, за яких у дитини відбувається оптимальний розвиток усіх її потенційних можливостей — як успадкованих, так і тих, що набуваються нею у процесі індивідуальної життєдіяльності, в активному оволодінні суспільними цінностями, в їх удосконаленні, а водночас у самозбагаченні й саморозвитку власних можливостей” [3, 6]. Олюднення взаємин “вихователь-вихованець” передбачає обов'язковий перехід до суб'єкт-

суб'єктних стосунків, оскільки у межах цих взаємин не можуть реалізуватися завдання виховання, навіть за умови, якщо використовуються найдоцільніші та найдосконаліші методи виховання.

Одним із найвагоміших показників здоров'я суспільного організму є свобода. Остання має пряме відношення до всієї освітньої моделі і визначає вектор її руху. В. Зінченко стверджує: "Проектування в освіті має бути засобом пробудження творчих сил учня, ... почуття, що він ще не те, чим він міг би стати, пробудження бажання і волі до самовизначення, до пошуку себе. Воно повинно забезпечити ступінь свободи для такого визначення" [1, 119]. З огляду на предмет нашого дослідження відзначаємо, що саме свобода є підґрунтям формування суб'єкт-суб'єктних стосунків у навчально-виховному процесі та основоположною ідеєю у процесі становлення дитини як суб'єкта виховання.

Основна цінність освіти — це людина, а простір її свободи вимірюється духовністю. У сучасному суспільстві закономірно визріла проблема свободи, причиною її є втрата духовного начала. Лише відновлення цієї рівноваги дасть змогу побудувати систему освіти у широкому розуміння цього слова. Духовність визначається як пріоритет загальнолюдських цінностей, підтримання єдності між людьми, відчуття причетності до певного народу, залучення до його культури і традицій, відновлення національних цінностей. І якщо педагогіка у сфері дидактики може мати і має чимало спільного з відповідними галузями у зарубіжній науці, то система виховання кожного народу відзначається національною своєрідністю та самобутністю і за весь період свого існування несе відбиток культури, традицій, характеру народу та його ментальності.

Становлення особистості, її виховання, навчання та розвиток можливі при активній міжсуб'єктній взаємодії. Від характеру зв'язків з іншими людьми, від специфіки простору спілкування залежатиме виховний результат. А.В. Петровський відзначав, що не тільки без "значущого іншого", а й без "значущості себе" для іншого неможливий розвиток особистості.

Проблема духовного зростання, вказують науковці, є проблемою набуття внутрішньої свободи. Людина може бути вільною від обставин, які виступають зовнішнім мотивом, проте не може повністю звільнитися від власного "Я". В зв'язку з цим Л. Подоляк та О. Главник пишуть: "Внутрішня свобода і є свобода власного обґрунтованого вибору, це свідомо взятий на себе обов'язок і відповідальність за своє рішення. Ось чому внутрішня свобода, її наявність є важливою умовою розгортання і виявлення можливостей особистості, реалізації творчих потенцій" [2, 6]. Такі умови становлення особистості, її виховання уможливаються лише свідомим визнанням виховниками (батьками, педагогами, вчителями) дитини як суб'єкта виховного процесу.

У разі сприйняття педагогами дитини як об'єкта, виховні впливи не лише не обумовлюють зустрічної активності учнів, а й спонукають особистість до супротиву, протидії, антагонізму. На кожному віковому етапі свого життя особистість прагне до визнання власного права на свободу і самовираження. Отож визначена нами проблема є актуальною для кожного періоду людського життя, і помиляються ті вихователі, котрі вважають дитинство підготовкою до майбутнього дорослого життя. Дитинство — це справжнє життя в усій його яскравій різноманітності і чим більше нерозуміння і неприйняття цього факту з боку дорослих, тим частіше у суспільстві "можуть формуватися особистості, в свідомості яких поступово закріплюються орієнтації негативного, асоціального спрямування" [3, 6].

Отже, суб'єктність визначається певними умовами та обставинами: усвідомленням себе як носія суспільних цінностей і досвіду; володінням здатністю робити свідомий вибір і нести відповідальність за свої дії та вчинки; можливістю ставити цілі і будувати власну життєву дорогу задля досягнення мети, добирати для цього шляхи та засоби. Без побудови суб'єкт-суб'єктних стосунків між вихователем і вихованцем неможливо оптимально та повно реалізувати завдання виховання у сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зінченко В. П. Размышление о душе и ее воспитании // Вопросы философии. — 2002. — №2. — С. 119–136.
2. Подоляк Л. Г., Главник О. П. Основи педагогічної психології (психологія виховання). Навч. посібник. — К.: Главник, 2006. — 112 с.

3. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: Навч.-метод. посібник / За заг. ред. М. Й. Боришевського. — К., ІЗМН, 1998. — 192 с.
4. Ушинський К.Д. Три елементи школи. Твори в шести томах. — К.: Радянська школа, 1954. — Т. 6.

Ірина СУМ

АНТИАЛКОГОЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто актуальні проблеми антиалкогольного виховання учнів молодших класів. Наведено мету цього виховання, причини долучення молодших школярів до вживання алкогольних напоїв, фактори згубного впливу алкоголю на дітей, ефективні методи проведення антиалкогольної пропаганди.

Проблема вживання алкоголю неповнолітніми набуває особливої гостроти і стає однією з найбільших загроз для здоров'я і самореалізації майбутніх поколінь нашого суспільства. Захоплення алкоголем є однією з основних причин скоєння дітьми правопорушень і злочинів. Окрім того, спостерігається тенденція до “омолодження” початкового віку прилучення до спиртного неповнолітніх.

Соціальними чинниками такого явища є негативний приклад дорослих, відновлення реклами алкогольних напоїв, їх доступність для неповнолітніх та відносна дешевизна, зростаюча бездоглядність дітей, їх передчасна самостійність [8, 44].

За статистичними даними, звичайні діти у 12% випадків знайомляться зі смаком алкоголю до 10 років (для “важких” дітей ця цифра становить 17,1%). Переважна більшість (понад 96%) неповнолітніх, які систематично вживають алкогольні напої у великих дозах, призвичаїлися до них уперше до 15 років, третина ж таких осіб — у віці до 10 років [5].

Причини вживання алкогольних напоїв неповнолітніми значною мірою обумовлені впливом причинного комплексу пияцтва й алкоголізму загалом. Однак особливості психічних та особистісних характеристик неповнолітніх надають їм певної специфіки. Так, спонукальним мотивом вживання спиртного у неповнолітніх найчастіше є соціально-психологічний механізм наслідування дорослих. Ця обставина вимагає особливого підходу до виховної роботи, організації і проведення профілактичних антиалкогольних заходів серед цієї вікової категорії.

Мета статті — висвітлити актуальні проблеми антиалкогольного виховання учнів молодших класів.

Нааявні психолого-педагогічні дослідження проблеми алкоголізму неповнолітніх засвідчують, що поява психологічних алкогольних установок здійснюється у віці 9–10 років. З цього часу й необхідно розпочинати інтенсивну антиалкогольну освіту і виховання.

На жаль, батьки і вчителі не завжди звертають окрему увагу на антиалкогольне виховання дітей 7-річного віку. В перші місяці і навіть роки шкільного життя учнів педагоги зосереджуються винятково на навчальному процесі, прищепленні дітям нових навичок і звичок поведінки в школі та поза нею, вихованню дисциплінованості. Небажані в моральному відношенні сформовані звички, нахили, навіть риси характеру молодших школярів часто залишаються для вчителів непоміченими доти, поки не проявляться в порушеннях дисципліни, антисуспільних вчинках, неправильних діях. І тільки окремі діти майже з перших кроків шкільного життя привертають до себе увагу педагогів, оскільки є явно “важкими” учнями, перевихованням яких починають займатися з перших днів їх перебування у школі.

Метою антиалкогольного виховання повинно стати формування особистості, котра знає наслідки вживання алкоголю, з повагою ставиться до тверезості, дотримується здорового способу життя й активно його захищає. М. Фіцула вважає, що для досягнення цієї мети у процесі такого виховання потрібно вирішувати наступні специфічні завдання:

- оволодіння системою знань про шкідливість алкоголю на організм людини та її діяльність;
- формування психологічних “гальм”, які би стримували особистість у сприятливих для вживання алкоголю умовах;
- прищеплення учням непримиренного ставлення до фактів вживання алкоголю;
- залучення учнів до посиленої боротьби з цим соціальним злом;